

*Осьодло В. І., кандидат психологічних наук,
доцент, начальник кафедри суспільних наук
НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)
Будагьянц Л. М., кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри суспільних наук
НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА ІДЕОЛОГІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті висвітлюються підґрунтя формування проекту «ідеологія» як модерної альтернативи традиційним формам легітимації влади, цілепокладання, згуртування та мобілізації індивідів на виконання соціально-значущих завдань. Через аналіз контекстів та способів концептуалізації ідеологічних феноменів в сучасній філософії простежується процес становлення професійної філософської мови та комплексу підходів щодо дослідження ідеології.

В статті освещаются основы формирования проекта «идеология» как современной альтернативы традиционным формам легитимации власти, целеполагания, сплочения и мобилизации индивидов на выполнение социально значимых заданий. Через анализ контекстов и способов концептуализации идеологических феноменов в современной философии прослеживается процесс становления профессионального философского языка и комплекса подходов в исследовании идеологии.

Останнім часом спостерігається посилення інтересу до феномену ідеології в політичних, наукових та філософських дискурсах вітчизняної та зарубіжної суспільної практики [5, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 26]. Попереднє пояснення цього може бути пов'язаним з пошуком нової ідентичності та інтеграції суспільствами, які переходять в нову фазу існування. В черговий раз переглядається та перетлумачується накопичений арсенал розробок проблематики ідеології, що має послугувати її концептуалізаціям, здатним забезпечити вирішення наріжних завдань нашого часу. Метою даної статі є аналіз позицій, визначальних для тематизації ідеології в європейській суспільній думці, та визначення в них базових орієнтирів загальносуспільної (національної, державницької) ідеології сучасної України, згідно з обраним нею історичним шляхом розвитку.

Поняття «ідеологія» позначає знайоме більшості з повсякденної практики та для багатьох інтуїтивно зрозуміле явище суспільного життя, яке, однак, є полісемантичним та спроможним набувати надто різних, інколи протилежних значень, як позитивних, так і негативних. Подібна розмаїтість притаманна й тлумаченням ідеології, унормованим в філософській та соціологічній літературі. За аналізом професора теорії культури Манчестерського університету Террі Іглтон, відомого фахівця з соціальної філософії, естетики та теорії літератури, найбільш поширеними є такі визначення ідеології (дається за О. Зоріним [12]):

- процес виробництва значень, знаків і цінностей у суспільному житті;

- корпус ідей, що характеризує певну соціальну групу або клас;
- ідеї, що сприяють легітимації панівного політичного порядку;
- помилкові ідеї, що сприяють легітимації панівного політичного порядку;
- систематично спотворювана комунікація;
- те, що дозволяє суб'єкту прийняти певну точку зору;
- розумові форми, мотивовані соціальними інтересами;
- конструювання ідентичності;
- соціально необхідні ілюзії;
- поєднання дискурсу та влади;
- середовище, в якому соціально активні суб'єкти осмислюють світ;
- набір переконань, що програмують соціальну дію;
- семіотичне звернення;
- необхідне середовище, в якому індивіди проживають свої відносини з соціальними структурами;
- процес, завдяки якому соціальні відносини постають як природні реальності.

Як бачимо, для того, щоб зорієнтуватись в множині поглядів на ідеологію, потрібен більш детальний розгляд з реконструкцією теоретичних і практичних контекстів, що цю множину утворюють. Більше того, виявлення контекстів застосування та впровадження в їхніх межах підходів до феномену ідеології є необхідним для осмислення значення проблематики ідеології та альтернатив, породжуваних самовизначенням людських спільнот з їхнього приводу.

Якщо звернутись до історії питання про ідеологію, то в даному випадку введення в ужиток нового терміну (1800) було спричинено зміною історичних епох -

фундаментальним зсувом в організації та відтворенні спільного життя індивідів, який укладав суть пострадиційного суспільства, що саме переживало своє оформлення. У такий спосіб, дане поняттєве нововведення постало не просто абстрактним винаходом гри відстороненого від буденності розуму, а здобутком великої хвилі Французької революції, в якій найвиразніше відбився дух епохи Модерну [18]. За виразом Г.Гегеля («Філософія історії»), в подіях Великої французької революції «практичний розум» вперше спрямувався на перетворення реальності, згідно з власними уявленнями про належне.

Аналізуючи спадок тогочасних подій, сучасний німецький філософ Ю.Габермас [25], зазначає, що тенденції до розгортання мобільного громадянського суспільства, капіталістичного виробництва, формування раціоналізованого бюрократичного державного апарату («ідеальної бюрократії» в смислі М.Вебера) й навіть до формування політичної нації почали розгортатись вже в дореволюційній Франції, хоча й були посилені та виявлені політичною революцією. Головним «камнем спотикання», що був знищений у кривавих збуреннях, була криза традиційної легітимації влади. Ідеологія Французької революції, визначальні моменти якої були успадковані сучасними правовими демократичними державами, передусім висувала проект суспільства і влади нового типу. Політична практика стала розглядатися як самовизначення та самоздійснення суспільства, що знайшло вираз в багатьох варіантах концепцій «суспільного договору», в яких суб'єктом історії постає не монарх чи станова аристократія, а народ. Контрактні концепції впроваджували також новий тип легітимації влади, який не міг висновуватись через релігійну свідомість (через посилення на Божественний авторитет), або через традицію (авторитет тривалої узвичаєної практики). Засадою легітимності відтепер стає раціональний дискурс. Політика ж має виправдовувати себе в кожному своєму акті, спираючись на розум, апелюючи до прав і свобод людини та до узгодженого з ними спільного (всезагального) інтересу.

Позаяк традиційні механізми соціальної інтеграції/консолідації спрямовані на жорстке відтворення образів реальності, незмінні розподіли соціальних ролей та репертуари соціальних дій, в ситуації неспинних соціально-історичних змін та актуалізації запиту на розширення простору діяльності нових виниклих спільнот із юридичним закріпленням універсальних прав і свобод людини (абстрактного індивіда – тобто,

людини, вільної від будь-якої соціальної належності), ці традиційні механізми проявляють свою дисфункціональність та прямо розцінюються як «машини обману задля експлуатації» більшості панівною меншістю. Новий образ мислення, породжений революцією, сфокусований навколо ролі свідомої історичної дії, орієнтованої на майбутнє, на розрив з традицією, модернізацію та прискорення історичних подій завдяки цілеспрямованому колективному втручання, на уявлення про необхідність відкритості політики і самих засад суспільного життя до вдосконалення, згідно з політичною волею народу.

Автор терміну «ідеологія», Антуан Дестюд де Трасі, видатний французький філософ та економіст, а також один із засновників Інституту ідеології (1796), до якого в 1797 році був прийнятий і Наполеон, розумів «ідеологію» як нову «науку про ідеї», що на засадах прозорої раціональності має виявляти орієнтири, критерії, основи, перспективи суспільного розвитку (політичного, економічного, наукового, морального тощо). Як пише А.Дестюд де Трасі, «цю науку можна назвати ідеологією, якщо виходити лише з її теми, загальною граматикою, якщо звертати увагу лише на її засоби, і логікою, якщо розглядати лише її мету. Однак, як би її не називати, вона обов'язково охоплює ці три аспекти, бо неможливо серйозно займатися одним з них, не займаючись двома іншими. Ідеологія видається мені родовим терміном, оскільки наука про ідеї включає в себе і науку про їхнє вираження, і науку про дедукції, які вони припускають» [11]. Як можна помітити, в такому розумінні наголошується саме на логіко-раціоналістичних засадах ідеології.

Попередниками «ідеологів» (А.Дестюд де Трасі, П.Кабаніс, К.Вольней та ін.), чийми ідеями вони надихались, були великі діячі французького Просвітництва Д.Дідро, П.Гольбах, К.Гельвецій, Ж.-Ж.Руссо. Згідно із задумами «ідеологів», раціоналістична ідеологія як «науково обґрунтована» концепція наявного та бажаного має посісти місце традиційних механізмів цілепокладання, тим самим підриваючи владу «паразитарних» феодалських станів (духовенство і дворянство). І цей поворот суспільної думки значною мірою виражав «передчуття майбутнього», в якому замість монополії традиції суспільство (індустріальне) обирає конкуренцію ідеологій як більш або менш сумісних чи альтернативних концепцій тлумачення суті існуючого, перспектив та проектів свого розвитку.

Раціоналістична артикуляція тематики ідеології навіть в такому обмеженому варіанті мала важливий для соціального пізнання наслідок – «впізнання» ідеологічних феноменів в попередній історії суспільств [24]. Звичай та традиція, релігія в тій мірі, в якій вони слугують обґрунтуванню суспільного устрою та політичної влади, відтепер ідентифікуються як специфічні типи ідеології та перетлумачуються з точки зору цілепокладання, інтеграції, структурування суспільства.

Такий погляд на засади суспільного розвитку став можливим завдяки системній десакралізації культури, в річищі якої стверджується світська інтерпретація соціально-політичних змін. В самоописах суспільства місце авторитету священного посідають «земні» джерела обґрунтування, як то «природа людини» та людський розсуд, а сама історія розглядається як сумативний витвір колективної людської діяльності. Такий поворот закладає передумови як новоєвропейської ідеології, так і соціальної науки, в більшості випадків альтернативної щодо ідеологічної свідомості. З цього джерела також походять характерні саме для посттрадиційної європейської культури політичні концепції, які претендують на роль «наукової ідеології», тобто системи поглядів та переконань на засадах наукового пізнання законів суспільного розвитку, що виникають після та на основі здобутків періоду «критики ідеології» в філософії та науці.

Слід зазначити, що революційний проект А. Дестюта де Трасі та спілки «ідеологів» з Національного інституту Франції містить в собі всі переваги та вади модерної свідомості – орієнтованість на апріорні загальнолюдські цінності, соціальний конструктивізм, історичний оптимізм і прогресивізм, з одного боку, й фатальну відірваність від реальності, яку неможливо навіть з найкращих намірів дозвільно перекроїти «за власним розсудом», з іншого боку. Загальнолюдська раціоналістична ідеологія на справі виявилася романтичною ілюзорною свідомістю революційної буржуазії, що на хвилі антифеодальної та антиабсолютистської боротьби французького народу отримала можливість надати власну ідеологію як загальнонаціональну (К. Маркс). Проте, розгортання соціальних суперечностей новоєвропейського суспільства аж до антагонізмів між його великими соціальними спільнотами (класами) позбавило ідеологію статусу безперечної «спільної справи». З цього моменту поширення набувають негативні контексти аналізу ідеології.

1) Одним з перших критиків ідеології був Наполеон, імперські стратегії якого різко дисонували з республіканськими настроями французьких «ідеологів»-ідеалістів. При цьому Наполеон акцентує на справді слабкому місці ідеології – умоспоглядальному характері, відповідно до якого поза увагою залишається наявна політична кон'юнктура.

2) За мірою свого становлення індустріальне суспільство все більше виявляло невідповідність реально діючих принципів соціальної практики щодо проголошуваних буржуазною ідеологією ідеалів (свобода, рівність, братерство). Саме цим пояснюється стійка традиція оцінки ідеології як «ілюзорної», «хибної», «перекрученої» свідомості (відносно її справжніх практичних засад та інтересів) в критичній соціально-філософській та соціологічній думці, починаючи з К. Маркса, Ф. Ніцше, Е. Дюркгейма, В. Парето та ін.

При аналізі ідеологічної свідомості на перший план виходить епістемологічний аспект – неспроможність ідеології у справі об'єктивного пізнання соціальної реальності, а також соціально-психологічний аспект – зв'язок проголошуваних ідеологій з фактичними інтересами соціальних груп, що їх сповідують, прихована за концептуальними побудовами воля до влади, або намагання нівелювати антагонізми в моделях, які підміняють реальність, замість їхнього практичного викорінення. Як зазначає дослідник феномену ідеології С. Гуцин, значення «ідеологічний» стали приписувати «фактично будь-якому соціальному явищу або фактору, якщо він мав відношення до формулювання цілей або програм соціальної діяльності, спрямованої на зміну або збереження існуючих суспільних відносин. Термін ідеологія став служити інструментом для виразу та характеристики зовнішньої політичної спрямованості концепцій та інститутів суспільства» [11].

Разом з цим, в значній мірі наслідком краху ідеологічного проекту Великої Французької буржуазної революції стало виникнення соціальної науки, спрямованої передусім на вивчення «справжнього предмету» - реальності соціального життя індивідів в її емпіричній даності. Передумови розгортання соціальної науки передбачали звільнення пізнання від ідеології та метафізики як абстрактних джерел, тобто критичну рефлексію над ідеологією як механізму інтерпретації, цілепокладання, консолідації.

Значний вплив на ставлення до ідеології сучасної філософії справив аналіз джерел ідеологічної свідомості, проведений в спільній праці К. Маркса і Ф. Енгельса «Німецька

ідеологія» [17]. Позиції, згідно з якою для революціонізації дійсності необхідно провести революцію у свідомості, протиставляється матеріалістичне розуміння історії. За логікою останнього, ідеї не мають власної історії та власного розвитку, слугуючи виразом реальних суперечностей суспільної діяльності та спілкування. Відповідно до такого бачення, всі колізії історії укорінюються в практиці суспільства, тоді як репрезентуються (переживаються, уявляються, усвідомлюються) через форми суспільної свідомості, або ідеології в широкому смислі, тобто у «виробництві ідей» (моральних, правових, релігійних, мистецьких, наукових, філософських тощо).

Як пишуть засновники марксизму, це розуміння історії полягає в тому, щоб, «виходячи саме з матеріального виробництва безпосереднього життя, розглянути справжній процес виробництва і зрозуміти пов'язану з даним способом виробництва і породжену ним форму спілкування - тобто громадянське суспільство на його різних щаблях - як основу всієї історії; потім необхідно зобразити діяльність громадянського суспільства у сфері державного життя, а також пояснити з нього всі різні теоретичні породження і форми свідомості, релігію, філософію, мораль тощо, і простежити процес їхнього виникнення на цій основі, завдяки чому, звичайно, можна буде зобразити весь процес в цілому (а тому також і взаємодію між його різними сторонами). Це розуміння історії, на відміну від ідеалістичного, ... пояснює практику з ідей, а ідейні утворення з матеріальної практики і в силу цього приходять також до того висновку ... - що не критика, а революція є рушійною силою історії... [17. С. 51-52].

Отже, в «Німецькій ідеології» ідеологія постає як сімейство «обернених» (перекручених, ілюзорних) форм свідомості, яким притаманне «1) тлумачення світу як втілення ідей; 2) ілюзії щодо абсолютної самостійності ідей; 3) конституювання уявної (вдаваної, хибної) реальності» [22].

Не буде перебільшенням твердження, що інтенції марксової концепції матеріалістичного розуміння історії увійшли в зміст сучасної соціальної думки в цілому. Західне суспільне пізнання, що розвивалось переважно як відкрите для обговорення та критики як свого невід'ємного моменту включило ідеї К. Маркса в розмаїті контексти вивчення реальності. Оцінка видатних сучасних соціологів П. Бергмана і Т. Лукмана [2] впливу філософії К. Маркса на соціологію знання, може бути поширеною на західне суспільствознавство в цілому, яке сприйняло передусім ідею творення діяльністю людини

всього людського світу (співвідношення «субсистема-суперсистема», або більш звичне для вітчизняної традиції «базис-надбудова»), а також розроблені К. Марксом поняття ідеології або «ідеї як зброї соціальних інтересів» та «хибної свідомості» як «мислення, що відчужене від реального соціального буття мислячого» [2. С. 17].

У радянському варіанті марксизму переважно застосовується соціологічний підхід до дослідження ідеології [3, 23, 29], який орієнтований на виявлення в ідеологічних системах засадничих інтересів класів та інших соціальних груп. Як зазначає С. В. Гуштин, «у руслі соціологічного підходу, акценти в дослідженні ідеології змістилися в ракурсі практичного її розгляду, залишивши за межею уваги її феноменологічні, міфологічні, в цілому - раціональні риси. У центрі уваги радянських дослідників стояли питання соціальних і психологічних функцій ідеології, розгляд ідеології як системи, призначення та роль ідеології в духовному виробництві, в розвитку та вихованні людини» [11]. Відповідно до матеріалістичного розуміння історії, в радянській традиції наголос робиться на духовно-практичних функціях ідеології як системи функціонування ідей, що активно включена в практику (за М. Б. Біккеніним) [3].

3) В негативному значенні термін «ідеологія» також вживається у зв'язку з розглядом тоталітарних політичних ідеологій ХХ століття (нацизм, фашизм, расизм, марксизм-ленінізм, антикомунізм), створених ними «машинерій для промивання мозку», маніпуляцій масовою та індивідуальною поведінкою індивідів, що позбавляли людину свободи і раціональності, мобілізуючи енергію мас через демонізацію образу ворога. З цим також пов'язане негативне забарвлення в західних суспільно-політичних дискурсах поняття «пропаганда» як такого способу передання індивідам селективних схем поведінки, що діють поза їхню волю та свідомість. Проблема «денацифікації», «дефашизації» суспільної свідомості дотепер розглядається як актуальна для багатьох країн, в тому числі і європейських, що мали тоталітарний досвід. В цьому контексті стають зрозумілими настанови на «деідеологізацію» та «деполітизацію» освіти, церкви, збройних сил, діяльності інших державних та соціальних інститутів, недовіра до ідеологів як таких (до «фюрерів слова», за виразом Ю. Габермаса [25]).

Тлумачення ідеології в ракурсі «герменевтики підозри», тобто настанови на виявлення за «відкритими» маніфестаціями ідеології її прихованих, зашифрованих в специфічній мові інтенцій (енергії класових

інтересів, воля до влади, імпульси лібідо), притаманне теоретичним розробкам класичного марксизму, ніцшеанства, фрейдизму. Ідеологія як концепція реальності та проєкт майбутнього, що нав'язуються суспільству панівними верствами задля ствердження свого панування через маніпуляцію свідомістю, програмування соціальної дії, викривається Франкфуртською школою «негативної діалектики» (Т. Адорно, М. Горкхаймер, Г. Маркузе, Е. Фромм, В. Бенямін, Л. Левенталь).

Епістемологічний та соціально-психологічний пласти аналізу ідеології піднімаються в працях Е. Дюркгейма та Т. Гейгера, що дозволяє встановити специфіку ідеології як сукупності ціннісних суджень, протилежних вірогідним судженням про дійсність (науковим судженням). За Т. Гейгером (праця «Маса та її дії», 1926 [8]), ідеологічні конструкції раціоналізують та об'єктивують первинні відчуття живої людини (*homo vitalis*) включеності в існування, її потреби та потяги. За В. Парето [13, 19], функція ідеології полягає в маскуванні дій. Ідеології сплетені з деривацій почуттів та потягів, що кристалізуються у таких формах, як 1) твердження, що претендують на абсолютність та аксиоматичність; 2) судження, що посиляються на авторитет; 3) твердження, що апелюють до згоди з почуттями та перевагами більшості; 4) вербальні доведення та софізми. Ці деривації, згідно В. Парето, не коректно розглядати з точки зору їхньої відповідності дійсності, оскільки їхні функції є соціальними й полягають у посиленні безсвідомих емоцій індивідів, інтенсифікації їхньої агресивності [22. С. 82].

У такий спосіб, через критику ідеології в соціальній думці ХХ століття окреслюється специфіка ідеологічної свідомості, що пов'язується не з епістемними, а з соціально-політичними функціями. В цьому зв'язку передусім акцентуються потреби самообґрунтування влади та відповідної до заснованого владою типу соціального порядку модифікації масової соціальної дії.

Зсув до проблематики соціальної функціональності ідеології та її ролі у відтворенні певного соціального порядку спостерігається в напрямі «соціології знання». Соціологія знання зосереджується не стільки на взірцевих формах теоретичного мислення, що їх надає філософія та наука, а переважно на стилях мислення, поширених в соціальній повсякденності, отже, на тих, що притаманні індивідам в наслідок конкретних форм їхньої включеності в розмаїті ситуації суспільного буття. Цій дослідницькій позиції дав назву М. Шелер, якому також належить заслуга

закладення основ філософської антропології та філософської теорії цінностей (аксіології). Згідно філософської антропології, всі відношення людини до світу вкорінюються в особливому становищі людині в бутті, в якому за відтворення програм поведінки відповідають не природні інстинкти, а соціальні інститути, які принципово відкриті до змін, отже поліваріантні.

Соціологія знання поділяє сформульовані К. Марксом принципи обумовленості мислення суспільним буттям та рушійної ролі боротьби класів в історії. Так, М. Шелер розглядає ідеологію в контексті вивчення соціально визначених та класово обумовлених способів виробництва спільного («групового») знання. З позицій соціології знання ідеологія як феномен «групового духу» тематизується у зв'язку з дослідженням законів і ритмів, «за якими знання стікає з соціальних вершин (еліт знання) вниз», та «як воно тут розподіляється по групах і верствам з точки зору часу, як, далі, суспільство регулює розподіл знання з точки зору організації - почасти через установи, які поширюють знання, типу шкіл, преси, почасти шляхом обмежень (таємниць, індексів, цензури, заборон), що накладаються ним стосовно каст, станів, класів на придбання визначеного знання» [27].

В соціології знання К. Мангейма [16], з одного боку розрізняються ідеологічні та соціологічні (наукові) інтерпретації духовних феноменів. З іншого, ідеологічні інтерпретації постають знаряддями колективної дії в суспільному житті та в політиці, а наукові – знаряддями соціальної рефлексії над способами відтворення систем соціальності.

К. Мангейм виходить з соціально-групової обумовленості буденних типів мислення індивідів, що їх індивіди застали як усталені системи. Індивід лише в обмеженому сенсі створює тип мови та мислення, які ми пов'язуємо з ним: «Він говорить мовою своєї групи, мислить у формах мислення своєї групи. В його розпорядженні виявляються лише певні слова та їх значення. Вони не лише великою мірою визначають його підхід до навколишнього світу, але одночасно показують, під яким кутом зору та в якій сфері діяльності предмети дотепер були доступні сприйняттю і використанню їх групою або індивідом». Таким чином, висновує К. Мангейм, «мислять не люди як такі і не ізольовані індивіди здійснюють процес мислення, мислять люди в певних групах, які розробили специфічний стиль мислення в ході нескінченного ряду реакцій на типові ситуації, що характеризують загальну для них позицію» [16. С. 8.] У такий спосіб, за К. Мангеймом, визначальними обставинами щодо специфіки

типу мислення індивідів постають: 1) ситуація, яку застають і в яку включаються індивіди; 2) сформовані моделі мислення та поведінки, що ними засвоюються.

Серед готових інтерпретаційних моделей існуючого стану справ К. Мангейм виокремлює ідеології як апології «status quo» (існуючого ладу), що раціоналізують практику панівних класів, та утопії – емоційно-забарвлені проекти майбутнього, що виражають сподівання опозиційних класів та груп. Останні через утопію протиставляють несправедливості наявного стану суспільства бажані та досконалі варіанти суспільного устрою, які ще не існують. К. Мангейм зазначає, що колективне безсвідоме було відкрито саме в плинні політичної боротьби, в політичних конфліктах як раціоналізованих змаганнях за владу [16. С. 38]. При цьому особлива увага звертається на відмінності політичних дискусій від наукових, що вони мають різні цілі та реалізують різні завдання. Політичні дискусії мають за мету не лише обстояти свою правоту, але і підірвати корені інтелектуального та соціального існування опонентів. Наукові ж спрямовані на раціональне зменшення пізнавальної невизначеності.

Відтак К. Мангейм наголошує, що справжнім відкриттям, виведеним з політичної боротьби є те, що ідеології дозволяють панівним групам «не помічати» тих фактів реальності, які підривають легітимність їхнього панування, більше того, яких вони не в змозі помітити через закладені ідеологією ракурси розгляду реальності. Тим самим стабілізується панування: «в слові «ідеологія» імпліцитно міститься розуміння того, що в певних ситуаціях колективне несвідоме певних груп приховує дійсний стан суспільства як від себе, так і від інших і тим самим стабілізує його» [16. С. 39].

Протилежним відкриттям, що зроблене в плинні політичної боротьби, є стійка тенденція до приховування аспектів реальності, спроможних похитнути віру опозиційних груп в необхідність соціальних перемін. «Утопічне мислення» відображає настанову пригноблених верств, які «духовно настільки зацікавлені в знищенні та перетворенні існуючого суспільства, що мимоволі бачать лише ті елементи ситуації, які спрямовані на його заперечення. Їх мислення не здатне правильно діагностувати дійсний стан суспільства. Їх жодною мірою не цікавить те, що реально існує; вони лише намагаються думкою передбачити зміну існуючої ситуації» [16. С. 39]. Їхнє мислення ніколи не буває спрямовано на діагноз ситуації; воно може служити лише керівництвом до дії. У такий

спосіб утопічна свідомість шукає виключно керівництво до дії. В утопії виявляється колективне несвідоме, яке спрямовується ілюзорними уявленнями і волею до дії, та яке приховує ряд аспектів реальності: «Воно відвертається від усього того, що може похитнути його віру або паралізувати його бажання змінити порядок речей» [16. С. 40].

Залежність будь-якого мислення «від ідеологізуючого впливу соціального контексту» [16. С. 201] фіксується К. Мангеймом як соціологічний факт, цілком об'єктивно й позаоцінково. Ідеологія постає своєрідною ментальною структурою, через яку продукуються спільні, сумісні чи хоча б дотичні одне до одного уявлення індивідів про їхню соціальну реальність. Виокремленні К. Мангеймом в лексиконі політичного дискурсу три значення поняття «ідеологія» відрізняються за ступенем проявленості цього соціологічного факту: якщо в значенні «частина мислення опонента» («партикулярне поняття») та «мислення опонента в цілому» («тотальне поняття») викриваються вияви інакшої в порівнянні з науковою логікою ідеологічних міркувань наших політичних конкурентів, то значення загального поняття ідеології вказує на притаманність та необхідність таких виявів як мисленню опонента, так і нашому мисленню, й будь-якому мисленню взагалі.

В такому розширенні розуміння ідеології П. Бергер та Т. Лукман [2] вбачають вихід наукового аналізу з виключно політичного контексту на спільний простір досліджень епістемології та соціології. Поєднуючи здобутки емпіричних соціальних розвідок (П. Бергер) у вивченні способів самостабілізації спільнот, теорії «соціальної дії» (М. Вебер) в розкритті смислової структури соціальних актів як основи інституціональної організації суспільства (Т. Лукман) та феноменологічної соціології (А. Шюц) у виявленні горизонтів розуміння, отже даності соціального світу індивідам, соціологія знання з'ясовує, як діють ідеології в процесі «соціального конструювання реальності» людьми в їхньому повсякденному співіснуванні [7]. У такий спосіб соціологія знання більше зосереджується не стільки на викритті ілюзорності ідеологічної свідомості, а на тому, яке місце посідають поділовані спільнотами «колективні ілюзії» в утворенні образів реальності, виробництві соціальної ідентичності та солідарності. І тим самим - в світорозумінні та в світопобудові, бо, згідно соціології знання, людський світ має характер «символічного універсуму», тобто впорядкованого культурними маркерами простору і часу: « для соціології істотним є

визнання того, що всі символічні універсуми і всі легітимації - людські творіння; їхнє існування має свій фундамент в житті конкретних індивідів і поза цими життями не має жодного емпіричного статусу» [2. С. 209].

В напрямі розкриття ролі ідеології у відтворенні суспільства як цілого та опосередкованого характеру її функціонування при ствердженні волі до влади панівних класів розвиваються неомарксистські концепції «гегемонії» А. Грамши [10, 14, 20] та структурного марксизму Л. Альтюссера [1, 20], що задали проблематику дискусій щодо марксистської теорії ідеології 60-80-х років 20 століття, проблем формування суб'єктивності та ідентичності (Е. Балібар, М. Пеше, Ж. Рансьє, Н. Пулансас, П. Херст, Г. Терборн, Т. Іглтон, Ф. Джеймсон, С. Жіжек, Дж. Батлер, М. Баррет та ін.) [20].

В концепції гегемонії А. Грамши намагається здолати притаманну традиційному марксизмові механіцистську редукцію ідеологічної надбудови суспільства до його економічного базису та скоректувати погляд на ідеологію як пряме (примусове) нав'язування владою ілюзорної концепції наявного і майбутнього. Провідна роль, тобто гегемонія, панівного класу при капіталізмі, згідно А. Грамши, встановлюється та підтримується не стільки примусом, як опосередковано - впроваджується в сферу культури і повсякденності через ідеологічні інститути, контрольовані панівним класом. При цьому концепція існування, уявлення та цінності панівного класу «інтерналізуються», тобто сприймаються та перетворюються на внутрішні переконання індивідів. В цьому процесі значною є роль інтелігенції, яка перекладає «концепції чи доктрини, що обґрунтовують стратегічні заходи економічно панівного класу, на мову стійких повсякденних уявлень і досвіду важливих соціальних груп» [20]. У такий спосіб забезпечується згода підпорядкованих груп з домінуючим положенням владних верств та добровільне прийняття індивідами існуючого соціального порядку [10].

Отже, за А. Грамши, ідейне домінування панівного класу спирається на механізми формування суб'єктивності індивідів [20] та «виробництва» згоди та єдності в суспільстві. Гегемонія буде повною, якщо панівний клас не зупиниться на її «горизонтальних» типах (економічно-панівне корпоративне об'єднання, формування усвідомлення власних класових інтересів), й спромогнеться передати власні інтереси іншим класам в якості загальнонаціональних («вертикальний тип») та усвідомити себе як суб'єкта загальнонаціонального розвитку

(«суб'єктивний рівень гегемонії»). Повна гегемонія передбачає вирішення завдань досягнень не лише економічної й політичної єдності суспільних груп, але й моральної та інтелектуальної, забезпечення соціокультурної єдності суспільного життя, яку А. Грамши позначає поняттям «історичний блок» (близьке до поняття «суспільно-економічна формація» К. Маркса). Неповна ж гегемонія, наголошує А. Грамши, призводить до диктатури як компенсації неповноцінності владних верств [10].

Ідеологічна роль інтелігенції розкривається А. Грамши в аспекті ствердження панівним класом суспільної єдності в історичному блоці, що неможливе без «власної» («органічної») інтелігенції. Саме інтелігенція розробляє філософію та ідеологію панівного класу, переводить її в продукти культури та виправдовує перед лицем суспільства його домінуючу роль. Важливим моментом концепції панівної ідеології А. Грамши є висвітлення таких ідеологічних функцій як переконання, досягнення згоди, обґрунтування стратегії національного розвитку, без яких гегемонія не буде повною. Він навіть визначає відношення гегемонії як передусім педагогічне, для розвитку якого необхідна відповідна система освіти громадян.

Водночас зазначається історично мінливий характер гегемонії як типу соціальної організації. Досягнена суспільна згода не виключає таких явищ, як класова боротьба, конкуренція ідеологій, змагання концепцій соціального порядку, а є їхнім аспектом.

Тематизацію ідеології як соціального процесу й ідеологічного домінування як комплексу соціальних відносин, ключового елементу соціальної організації гегемонії продовжує видатний французький філософ Л. Альтюссер. Його концепція ідеології, що мала значний резонанс в суспільній думці, об'єднує в своєму підґрунті ідеї і підходи марксизму, психоаналізу, постструктуралізму. Застосовуючи постструктуралістську методологію соціального аналізу, Л. Альтюссер розгортає «безсуб'єктну концепцію суспільства», намагаючись звільнити соціальне пізнання від декартівського суб'єктоцентризму. Обстоювана Л. Альтюссером концепція методологічного антигуманізму (заперечення статусу суб'єкта як самочинного витoku соціальних змін) виходить з твердження про те, що суб'єкт є не творцем історії, а «ефектом суспільної цілісності (тотальності)» - результатом формуючої дії наявної соціальної структури, важливіше місце в якій належить ідеології [1].

Як і А. Грамши, Л. Альтюсер вбачає в ідеології необхідну умову встановлення та підтримки гегемонії, відтворення суспільного порядку, соціалізації індивідів. Ідеологія тлумачиться як специфічна практика символічного конструювання суб'єктивності – уявного «Я» в уявних відносинах до уявного світу, що вкорінюються в глибинних шарах людської підсвідомості. Ці уявлення не мають відношення до дійсності, проте, вони й мають зовсім інше призначення, ніж об'єктивне неупереджене пізнання. А саме – закладення орієнтирів для індивідів в соціальному цілому. Тому немає сенсу їх розглядати як істинні чи хибні. Інтерналізація приписів ідеології дозволяє індивідам підпорядковуватись соціальному порядку «за їхню згодою», безпосередньо «правильно» реагувати на соціальні події (в прийнятний щодо існуючого порядку спосіб), добровільно приймати своє становище в соціальній структурі (системі суспільного виробництва), сприймати продуковані панівною ідеологією приписи як власні та відчувати себе вільними в слідуванні ним – тобто уявляти себе суб'єктом (носієм та причиною) власних вчинків.

За Л. Альтюсером, переведення ідеології в світосприйняття індивідів здійснюється за допомогою державних ідеологічних апаратів, таких, як родина, освіта, церква та ін., що закладають визначений образ особистості через механізм «оклику» («інтерпеляції») [1] та «впізнання» себе через нього в розмаїтих соціальних якостях і ролях («громадянин», «людина доброї волі», «законослухняна особа» тощо). Особливу роль у конструюванні суб'єктивності Л. Альтюсер вбачає в ідеологічних ритуалах, участь в яких формує індивідів як соціальних суб'єктів.

Зсув філософсько-соціологічних досліджень ідеології від епістемологічної проблематики, спрямованої передусім на виявлення ступеня відповідності ідеологічних феноменів об'єкту та механізмів викривлення реальності в колективних уявленнях до проблематики соціальної онтології, в контексті якої вивчається місце ідеологічних форм в структурах, що відповідають за соціальне відтворення, простежується також в соціологічних теоріях структуризації суспільства (самостабілізації та змінення суспільного устрою через символічні форми) Е. Гіденса та О. Гоулднера [15], концепціях «габітусу» (система диспозицій, що породжує та структурує практику агента/діяча та його уявлення) в теорії цивілізаційного процесу Н. Еліаса [28] та соціології політики П. Бурдьє [5, 6].

Тенденція, яка простежується в даних дослідженнях, може бути поза іншим

визначена у таких значущих щодо розвитку проблематики ідеології аспектах: 1) позаоцінкове вивчення спроможностей та механізмів ідеологій у впорядкуванні соціального досвіду та створенні стабілізуючих його структур; 2) увага до опосередковуючих символічних ланок поміж системою ідеології та стійкою соціальною поведінкою; 3) інтерпретація структур суспільства як похідних від смислів взаємно орієнтованих дій індивідів. Відповідно до зазначеної тенденції формується підхід, що дозволяє пояснити, «як суб'єкт практики може бути детермінованим і водночас діючим» (Ж. Бувресс) [4. С. 235]. Суть такої переорієнтації пояснює П. Бурдьє: необхідно відмовитись від вирішення питання про те, чи створюються відносини панування знаками переваги, що їх ті, кого домінують, постійно приписують домінуючим, чи, навпаки, об'єктивні відносини панування нав'язують знаки переваги та панування» [6. С. 97].

В сучасних дослідженнях феномену ідеології активно застосовуються семіотичні підходи, витоки яких походять з «лінгвістичного повороту» філософії ХХ століття. В своєму теоретичному базисі вони об'єднують ідеї філософії лінгвістичного аналізу Л. Вітгенштейна (особливо його концепцію «мовних ігор»), фундаментальної онтології М. Гайдеггера, доробок структуралізму (Ж. Лакан, М. Фуко), методологію культурного аналізу постструктуралізму (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ф. Гватарі, Ж. Бодріяр) [7]. Зазначені підходи дозволяють представити систему ідеології як семіотичну, тобто знакову систему, функціями якої є «висловлення» позазнакової реальності та забезпечення соціального зв'язку індивідів. Позаяк знаково-символічні системи слугують засобом переведення структур соціальності у ментальність (спосіб світосприйняття) індивідів, ідеологія постає як один з каналів передання ідей, цінностей, орієнтирів суспільної структури структурам індивідуальної та групової свідомості.

Значення розглянутих вище концепцій ідеології для сучасного соціального пізнання полягає передусім у розробці професійної мови, якою формулюється та розробляється проблематика ідеології, а також в закладенні підходів, які є спільними в розмаїтих теоретичних рефлексіях над поточними трансформаціями ідеологічних феноменів.

Ідеологія формує своєрідну модель реальності, спрощений її опис, що акцентує визначені аспекти реальності [11]. На відміну від наукових моделей, вона спрямована не на пізнання реальності, а на формування певного

її сприйняття, закладення соціальних стереотипів, які забезпечують усталений тип розпізнавання та інтерпретації подій та ситуацій суспільного життя, відношення до них, й через це – на забезпечення усталеного типу соціальної поведінки. Завдяки цьому ідеологічний механізм містить в собі потенціал як для позитивної інтеграції та мобілізації суспільства для спільного вирішення індивідами суспільно значущих завдань, так і для маніпуляцій масовою свідомістю.

Зосередження соціального пізнання на інваріантних механізмах функціонування ідеології в системі суспільства дозволяє виділити основні її (ідеології), нейтральні самі по собі, функції як внесок у соціальне самовпорядкування та розвиток. Основними функціями ідеології є: стабілізуюча, ідентифікуюча та програмно-перспективна (за аналізом Гущина С. В.).

Стабілізуюча функція ідеології спрямована «на збереження стабільності в суспільстві, зміцнення зв'язків між різними соціальними групами, збереження та зміцнення зв'язку «суспільство-людина», створення комфортного для людини соціально-психологічного поля» [11]. У такий спосіб, ідеологія має забезпечувати відтворення визначених типів соціальної поведінки, соціальних відносин, соціальної згоди, відповідних наявному чи/ та бажаному соціальному порядку.

Ідентифікуюча функція має задавати гештальт самотлумачення соціальної групи, нації, об'єднань націй. Функціональність ідеології в даному аспекті проявляється в забезпеченні усвідомлення єдності та відмінностей соціальними групами або державними утвореннями, що є необхідним для визначення стратегічних партнерів та союзників за вектором спільного бачення типів існуючих викликів та способів відповіді на них. Подібне самовизначення є найзагальнішою засадою управління суспільством і державою. Як приклади ідентифікаційних гештальтів дослідники наводять такі ідеї, як «Західне співтовариство», «Третій світ», «Євразійський простір», «Ісламський світ», «традиції козацтва».

У порівнянні з двома першими програмно-перспективна функція має більш виражений відкритий та рухливий характер, позаяк вона має сприяти орієнтації соціальних груп на вирішення актуальних проблем розвитку суспільства, перекладаючи їх у формули практичних завдань. Для посттрадиційного суспільства ця функція має особливе значення, оскільки воно відходить від звичаєвих засад прийняття рішення до конструювання нових, в значній мірі

раціоналізованих, способів обґрунтування стратегічного планування.

Як вже зазначалося, за сучасними поглядами, в демократичних суспільствах ідеологічні функції здійснюються опосередковано через форми політичних, правових, філософських, релігійних, естетичних систем. Потужним каналом ідеологічного впливу постають масова культура та ЗМІ, що є відмітними винаходами суспільства європейського типу, що вийшли далеко за його межі та здобули глобального поширення [25].

Як проблемний момент вестернізованого світу дослідниками зазначається розрив поміж культурою інтелектуалів, які розгортають інтенції панівної ідеології в концептуальних формах, та культурою масовою, що спрощує та тиражує їх на рівні стереотипів. Йдеться про те, що в результаті подібного спрощення утворюються «порожні знаки»-симулякри, які вже не відсилають до визначеної реальності та не перекручують її, а репрезентують самі себе. Як приклад, після формальної реалізації ідеалів свободи, рівності, демократії, суспільного добробуту в західному соціальному просторі, ці значущі символи перетворюються на вестерні «бренди» та риторичні фігури, що вже не вимагають певного типу дії, обмежуючись та задовольняючись лише її символізацією.

Для неєвропейських суспільств вплив західної масової культури, який вони мають асимілювати у власних ідеологічних системах відповідно до свого бачення майбутнього, обертається викликом їхній цивілізаційно-культурної самобутності. У крайніх ситуаціях супротив чужорідному впливові призводить до різкого спротиву та неприйняття щодо «західної культури», а в граничних формах – до фундаменталізму та ренесансу традиційних форм самообґрунтування ідентичності та влади. При цьому прибічниками цивілізаційно-культурного традиціоналізму чітко наголошується зв'язок західної масової культури із західною ідеологією та західним образом життя («купуючи кока-колу ви купуєте західну ідеологію»).

У такий спосіб перед сучасними західними та незахідними націями постала проблема оновлення їхніх ідеологій. Адже життєздатність політичної влади в будь-якому суспільстві виражається в її здатності розробити функціональну державницьку ідеологічну систему, тобто таку, що забезпечує соціальну солідарність, згоду, злагодженість дій та єдність сподівань в основних для існування держави напрямках на засадах значущих для нації цінностей й суспільно

схвалюваних стратегій їхньої реалізації, з чим спостерігаються явно виражені ускладнення.

Як зазначається багатьма аналітиками [5, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 26], сучасні національні держави, переживають кризу ідеологій, викликаною виникненням нових контекстів існування суспільства і держави. Криза вказує на необхідність нового тлумачення базових та генерування нових ідей та орієнтирів, відповідних ситуації глобальних трансформацій соціального світу. Специфіка ситуації, що багатьма мислителями порівнюється з епохою еллінізму чи навіть із «темними часами» середньовіччя, полягає в невизначеності та еклектичності, притаманній перехідним періодам до «ще не відомого», в якій усталені феномени набувають інакшого змісту, а нове перебуває у якісній невиявленості. В цьому приховуються об'єктивні витоки того, чому не спрацьовують ідеологічні гасла епохи Модерну, бо соціальної реальності, до якої вони апелюють, вже не існує.

Іншим проблемним моментом розвитку ідеологій є зміна світогляду, бачення суспільства, природи та людини, що знаходить осягнення в філософській та науковій думці, та від якої відстають великі ідеологічні системи, що залишаються модерними та продовжують оперувати концептами, відповідними механістичній картині світу. Наслідком цього є в багатьох випадках неспроможність опису соціальних процесів та явищ, навіть при запозиченні деяких постмодерністських понять та метафор («інформаційне суспільство», «влада комунікацій» тощо), оскільки потрібна зміна самого стилю мислення, інтерпретаційних схем, ціннісних наголосів - системної визначеності ідеології.

Формування державницької ідеології у нових національних державах, що здобули незалежність в результаті руйнування імперій або мали тоталітарне минуле, як про це пише український дослідник В. С. Чорний [26], ускладнюється відсутністю досвіду формування «відкритої ідеології непрямого впливу», браком фахівців з соціального управління, інерційності типів управлінської практики, вкоріненості в буденній свідомості стереотипів «суспільства як власності держави», що співіснують разом з проголошуваними національними демократичними гаслами в різних соціально-психологічних шарах, невідрефлектованих та відрефлектованих. Успішність розробки державницької ідеології проявляється не лише в органічності її концептуальних форм, а передусім в інтеріоризованості її настанов у структуру повсякденної свідомості, структуру вчинку та відношення індивідів.

Пріоритетність цінностей людини, суспільства, держави саме в такій послідовності, суб'єктність політичної нації, правова держава здобувають недеklarативного характеру, входячи диспозиції орієнтації масової поведінки, структуру соціальних взаємодій, «мову дії» влади, суспільства, людини. Відмітною особливістю сучасних демократій є також те, що опосередковуючою ланкою між індивідами, громадянським суспільством та державою постає громадська думка як соціальний інститут [25].

На відміну від монополістських та тоталітарних ідеологічних систем, ідеології демократичних суспільств мають плюралістичний характер [2], встановлюються не примусово, а через згоду («соціальний контракт»). За таких обставин як суб'єкт ідеології проголошується громадянське суспільство, що об'єднує індивідів, соціальні групи та соціальні інститути спільними цінностями, передусім державницько-національними (уявлення про схвалюваний тип соціально-політичного порядку, легітимну державу, засади та цілі розвитку, розгортання внутрішньої різноманітності національної культури). Відповідальність за поширення державницької ідеології разом з державою береться на себе громадськими організаціями, інститутами освіти, політичними об'єднаннями.

Державницько-національні цінності демократичних суспільств не виключають відмінності та різне бачення шляхів реалізації цих цінностей – монополія чи обов'язковість визначеної ідеології як правило забороняється законом. Конкурентний принцип в боротьбі ідеологій передбачає спільну згоду представників різних ідеологічних концепцій з принципом свободи світогляду та переконань. Система ідеології демократичних суспільств стає переважно мережевою (неієрархічною, нефіксованою жорстко, рухливою). Хоча в багатьох країнах визначені ідеології традиційно підтримують провідні позиції, жодна ідеологія не має закріпленого державного статусу, що забезпечує можливість варіювати тактичні підходи зі збереженням стратегічної усталеності курсу держави (юридично закріпленому, проте відкритому для легітимних змін). Успішність в боротьбі за вплив проявляється в одержаній соціальній базі, підтримці громадянами в ході виборів, репутації в громадській думці.

Новизна управлінської ситуації та труднощі розробки ідеології, адекватної суспільним змінам та завданням, не рідко породжує ностальгію за «зрозумілістю та визначеністю» ідеологічних машин минулого.

Проте, вони є принципово несумісними з новим суспільно-політичним ладом, громадянськими цінностями, способами формування суспільної думки, врешті рещт, з нормативно-правовими засадами.

Отже, визначальна особливість суспільств новоєвропейського типу, яка навіть посилюється у фазі постіндустріального, тим більш, інформаційного переструктурування, та яка закладається у засади розвитку нових незалежних демократичних країн, є плюралістичність. Це означає, що в них є певна система цінностей, ідеалів, взірців поведінки, розуміння природного і соціального світу – «якийсь центральний універсум, що вважається само собою зрозумілим у якості такого» [2. С.203]. Разом з ним існують ціннісно-світоглядні системи соціальних груп – «різні приватні універсуми, які співіснують один з одним і перебувають в стані взаємного пристосування» [2. С.203]. Перший виражає те спільне, носіями якого є індивіди як громадяни, як представники суспільства. «Центральний» смисловий універсум закладає можливості соціального співжиття й спільного розвитку індивідів і груп з різними переконаннями та перевагами, виконуючи тим самим важливу ідеологічну функцію. «Під-універсуми» також мають певні ідеологічні функції, відтворюючи єдність груп та соціокультурно-політичну різноманітність суспільства. Однак, відносини між ними будуються на основах терпимості та кооперації, що в інтересах суспільства як цілого. Такий тип відносин закріплюється законодавчо, в моралі та етиці суспільства.

Традицій, що мали тривалу монополію в минулому в такій ситуації змушені шукати нової легітимації, що передбачає визнання ними необхідності й навіть цінності демонополізації в нових умовах. Навіть прибічники традицій-монополістів важко уживаються з «продовженням старих тоталітарних домагань» під впливом змін соціальної реальності, спричинених зміною інтерпретації цієї реальності. Як зазначають П. Бергман і Т. Лукман, «плюралістична ситуація змінює не лише соціальне становище традиційних визначень реальності, але і той спосіб, яким вони утримуються в свідомості індивідів» [2. С. 203-204]. Показовим прикладом «виживання» в нових умовах ідеологічної конкуренції є зміни курсу та повсякденної практики Римсько-католицькою церквою, яка спромоглася включити до змісту своїх доктрин не лише соціальні, моральні та правові цінності демократії, але й досягнення сучасної світської філософії та науки.

Таким чином, для розвитку демократичної правової держави наріжним

завданням є підтримка та трансляція базових цінностей та орієнтирів, що забезпечують обраний суспільством історичний шлях, при чому, з кожною соціальною трансформацією має бути винайдена специфічна мова переведення теоретичних концепцій ідеології на зрозумілий та підтримуваний громадянами рівень висновків щодо повсякденної соціально схваленої поведінки в усіх сферах суспільного життя. Якщо тоталітарні системи реалізують це завдання через механізми пропаганди, демократія за провідний ідеологічний інститут має громадську думку. Плюралістичне суспільство виробляє та поширює ідеологію, важливим аспектом якої є державницька тематика, через громадянський дискурс – відкрите обговорення як заводових, так і поточних питань в мережі громадських об'єднань, спільнот, культурних спілок і закладів, ЗМІ [25].

Для нових незалежних держав демократичної правової орієнтації одним з центральних питань є формування та підтримка належних взірців поведінки, відповідної проголошуваним цінностям [26]. Адже навіть якщо на рівні загальних положень та гасел нові ідейні настанови артикульовані, дієвими та життєздатними вони стають, коли розгортаються в інтерпретації, приклади, висновки, моделі повсякденності.

У зв'язку з викладеним, ще раз зазначимо наріжні питання, актуальні та переконливі відповіді на які має запропонувати саме державницька ідеологія для відтворення політичної єдності суспільства. Основними моментами, що мають бути вираженими в державницькій ідеології, є:

- уявлення про долю і призначення даної нації;
- про вектор історичного розвитку;
- про частку суспільного багатства, що дісталися різним соціальним групам;
- про суспільно-політичний, економічний, естетичний, моральний ідеал;
- про внесок даної нації в культурну скарбницю людства;
- про співвідношення елітарної, народної та масової культур;
- про оцінку наявного у нації історичного досвіду;
- про тактичні цілі і завдання, які слід вирішувати суспільству і державі в найближчій і середньостроковій перспективі;
- про провідного суб'єкта історичного процесу [11].

Що означає демократія, в чому цінність правової держави, національної єдності, незалежного розвитку, чому збройний захист держави є почесним обов'язком громадян, чому схвальною є соціальна активність, які

типи поведінки є відповідними відповідям на попередні запитання, а які ні тощо – є стрижневими питаннями ідеологічної роботи громадянського суспільства та держави, що реалізуються через інформування, просвіту, відкрите обговорення громадськістю як суб'єктом волевиявлення. Важливіша роль в реалізації цих завдань держави як органу виконання національного волевиявлення (і це визначення є стрижневою ідеологією демократії) – полягає передусім у всебічному сприянні та підтримці активності громадян у цьому напрямі, розробці засобів її розвитку.

Висновок.

Концептуалізація феномену ідеології постала відповіддю на історичний запит в нових, значно раціоналізованих, світських способах легітимації влади, цілепокладання, згуртування та мобілізації революціонізованого новоєвропейського суспільства. Як альтернативний до традиційних форм ментальної структури суспільства ідеологія виражає дух Модерну, його віру в прогрес, відкритість соціальної реальності свідоме перетворення реальності, можливість невідомого зростання добробуту, закладаючи у такий спосіб визначні міфами епохи індустріалізму.

Філософська рефлексія, що критично розпізнає в ідеології ознаки «ілюзорної свідомості» за мірою розгортання самого ідеологічного механізму плюралістичного суспільства, зосереджується також на вивченні ролі загальнозначущих ілюзій, ідеалів, очікувань майбутнього в самовідтворенні

соціальності як такої. Від соціально-епістемних, соціально-психологічних підходів, які виявляють характер «викривлення реальності» залежно від соціально-групових інтересів, філософські дослідження ідеології в ХХ столітті демонструють тенденцію до розробки соціально-онтологічних, соціально-феноменологічних, семіотичних підходів до феномену ідеології.

Вивчення філософських концепцій ідеології ХХ століття є необхідним для засвоєння комплексу загально-теоретичних настанов та професійної філософської мови аналізу ідеологічних феноменів, що є спільним доробком різноспрямованих концепцій ідеології та опертям для розвитку ідеологічної проблематики постсучасності. Посилення інтересу до феномену ідеології в останні десятиліття передусім зумовлено виявленням кризових явищ в ідеологічній сфері суспільств європейського типу, зокрема нових демократичних країн, що лишається модерною. Необхідною умовою зодолання кризи ідеологічного опосередкування в самовідтворенні сучасних суспільств є зодолання механістичного світогляду, розробка адекватних до поточних суспільних трансформацій ідеологічних концепцій та практик.

Водночас з вирішенням цих завдань нові демократичні країни мають ствердити свою життєздатність в опануванні плюралістичною ідеологічною практикою розвитку загальнонаціональних державницьких цінностей, ідеалів, проектів майбутнього.

Література

1. *Альтюссер Л.* Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) / Пер. с франц. С. Б. Рындина // НЗ. - 2011. - № 3(77). - [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/>
2. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Перевод Е. Руткевич. - М.: "Медиум", 1995. - 323 с.
3. *Биккенин Н. Б.* Социалистическая идеология. 2-е изд., доп. - М.: Политиздат, 1983. - 414 с.
4. *Бувресс Ж.* Правила, диспозиции и габитус. // Жак Бувресс // Социоанализ Пьера Бурдьё: Альм. Росс.-фр. центра социологии и философии Ин-та социологии Росс. акад. наук. - М.: Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 2001. - С. 224-249.
5. *Бурдьё П.* Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. / - М.: Socio-Logos, 1993. - 336 с.
6. *Бурдьё П.* Социология социального пространства. / Пьер Бурдьё; [пер. с фр.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко]. - М.: Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 2007. - 288 с. - («Gallicinium»).
7. *Волковинська В. О.* Події та ситуації повсякденності: соціально-феноменологічний аспект. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії. - К.: Національна академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти, 2013. - 16 с.
8. *Geiger T.* Die Masse und ihre Aktion: Ein Beitrag zur Sozio-logie der Revolutionen. -Stuttgart: Enke, 1967: - 193 s.
9. *Гончаров В. В.* Вопросы определения государственной идеологии России Об оптимизации системы исполнительной власти в Российской Федерации. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ni-journal.ru>.

10. Грамши А. Избранные произведения в трех томах. Том 3. Тюремные тетради. (Quaderni del Carcere). Перевод с итальянского В. С. Бондарчука, Э. Я. Егермана, И. Б. Левина.- М.: Издательство иностранной литературы. Редакция литературы по историческим наукам, 1959. – 569 с.
11. Гуцин С. В. Идеология. // Энциклопедический Фонд России. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.russika.ru>.
12. Зорин А. Идеология и семиотика в интерпретации Клиффорда Гирца. // Новое литературное обозрение. - М., 1998. - № 1 (№ 29).- с. 39-54.
13. Ирихин Ю. В. Политология: Учебник. // Ирихин Ю. В., Зотов В. Д., Зотова Л. В. - М.: Изд-во «Юристъ», 2002. - 511 с.
14. Лестер Дж. Теория гегемонии А. Грамши и современность. // Альманах «Восток». Выпуск: N 9\10, декабрь 2003 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.situation.ru>.
15. Логинов А. В. Онтологический статус идеологии в современности. // Известия УрГУ. Общественные науки: Социальная философия и социология. - 2010, №4 (83).
16. Манхейм К. Идеология и утопия. // Диагноз нашего времени. - М.: Изд-во «Юристъ», 1994. - С. 7-164.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений. // Немецкая идеология. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – М.: Политиздат, 1966. – Т. 3.
18. Матуц У. Идеология как детерминант политики в эпоху модерна. // Полис: политические исследования. - М., 1992. - № 1–2. - С. 132.
19. Парето В. Компендиум по общей социологии [тексты] / Вильфредо Парето; пер. с итал. А. А. Зотова; науч. ред., предисл. к рус. изд., указ. имен М. С. Ковалевой; науч. консульт. Н. А. Макашева; Гос. ун-т. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. - 511, [1] с. – Прил.: с. 465–511.
20. Рисмухамедов И. А. Концепции идеологии А. Грамши и Л. Альтюссера и их рецепция в современном неомарксизме. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Специальность 22.00.01 - Теория, методология и история социологии. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003. - 18 с.
21. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору [Текст]: монографія : [у 2-х томах] / Зореслав Самчук; Акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти. - Дніпропетровськ : АРТ-Прес, 2009.
22. Семигин Г. Ю. Идеология. // Новая философская энциклопедия: Под ред. В. С. Стёпина. В 4 тт. - М.: Мысль, 2001. – Т. 2. - С. 81-83.
23. Уледов А. К. Общественная психология и идеология. - М.: Мысль, 1985.- 268 с.
24. Хорина Г. П. Идеология как элемент системы культуры. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lib.ru>.
25. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность.- М.: Наука, 1992.- 176 с.
26. Чорний В. С. Типологізація армій нових незалежних держав та їхня участь в суспільно-політичних процесах. - К.: Науковий світ, 2000. - 31с.
27. Шелер М. Социология знания. // Теоретическая социология: Антология: В 2 ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит. Сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. — М.: Книжный дом «Университет», 2002. — Ч. 1. — 424 с.
28. Элиас Н. Общество индивидов. - М.: Праксис, 2001. - 330 с.
29. Ядов В. Идеология как форма духовной деятельности общества. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. - 296 с.

*Osodlo V. I., Ph.D., professor, head of department of social sciences of
Budahyants L., Ph.D., docent, docent of department of social sciences of*

CONCEPTUALIZING PHENOMENON OF IDEOLOGY IN THE EUROPEAN PHILOSOPHY AND IDEOLOGY OF MODERN DEMOCRACY

The article highlights the basis for the formation of the "ideology" as a modern alternative to traditional forms of legitimation of power, goal-setting, uniting and mobilizing individuals to perform socially important tasks. Through the analysis of contexts and ways of conceptualizing ideological phenomena in contemporary philosophy can be traced process of becoming a professional philosophy of language and complex approaches to the study of ideology. Reveals the essence of shift of emphasis in contemporary philosophical study of the ideology with the socio-epistemological and socio-psychological to the cognitivist, ontological, phenomenological, semiotic aspects of it, which is expressed in the replacement of "hermeneutics of suspicion" of research approaches the theoretical modeling of the ideological mechanisms of mediation to self-structuring, self-stabilizing and self-development of society. Based on the research analyzes the common problems and tasks of postmodern ideology of democracy and the specific situation of their solutions in the modern Ukrainian society.